

**Jan Nowak-Jeziorański
Adam Ciołkosz
Aleksander Bregman**

**Korespondencja
z lat 1952–1975**

Dokumenty i materiały
do dziejów Rozgłośni Polskiej
Radia Wolna Europa, t. II

OSSOLINEUM

**Jan Nowak-Jeziorański
Adam Ciołkosz
Aleksander Bregman**

Korespondencja z lat 1952–1975

**Wstęp i redakcja
Rafał Habielski**

**Opracowanie
Kamila Kamińska-Chełminiak
Piotr Swacha**

Dokumenty i materiały
do dziejów Rozgłośni Polskiej
Radia Wolna Europa, t. II

Wydawnictwo Ossolineum

Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą *Narodowy Program Rozwoju Humanistyki* w latach 2014–2018.

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

Książka wydana we współpracy z Uniwersytetem Warszawskim.

Korespondencja Jana Nowaka-Jeziorańskiego i Adama Ciołkosza opublikowana dzięki uprzejmości Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego.

Korespondencja Jana Nowaka-Jeziorańskiego i Aleksandra Bregmana opublikowana dzięki uprzejmości spadkobierców Aleksandra Bregmana.

Copyright © for this edition by Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2018

Wydanie pierwsze

Wrocław 2018

Wstęp

**Radio i listy. Jan Nowak-Jeziorański, Adam Ciołkosz,
Aleksander Bregman**

Jan Nowak-Jeziorański (1914–2005) jest osobą na tyle znaną, że zbędne wydaje się relacjonowanie jego losów i dokonań, zostały one już bowiem zbadane i opisane¹. Sam zresztą, z dobrym skutkiem, zadbał o to, by wiadano, czym się zajmował i co osiągnął². Nie zwalnia to jednak od wspomnienia o kilku aspektach jego biografii związanych z Radiem Wolna Europa (RWE), które jest, oprócz niego, jednym z bohaterów niniejszego tomu.

W jakiś czas po zakończeniu wojny Nowak pracował w BBC, gdzie był autorem cyklu *Świadkowie historii*³. Nie był to jego pierwszy kontakt z radiem, w czasie powstania warszawskiego przygotowywał audycje radiostacji „Błyskawica”. W 1950 roku jego nazwisko pojawiło się wśród kandydatów do objęcia stanowiska dyrektora Głosu Wolnej Polski – sekcji polskiej Radia Wolna Europa, rozgłośni mającej nadawać do krajów uzależnionych od Związku Sowieckiego. Radio, założone z inicjatywy Komitetu Wolnej Europy (KWE), formalnie prywatnej organizacji amerykańskiej, rozpoczęło pracę w Nowym Jorku w sierpniu 1950 roku⁴. Obok polskiej

¹ J. Kurski, *Jan Nowak-Jeziorański. Emisariusz wolności*, wstęp W. Bartoszewski, Warszawa 2005; K. W. Tatarowski, *Aksjologia i polityka w pisarstwie i działalności Jana Nowaka-Jeziorańskiego*, Łódź 2010; *Jan Nowak-Jeziorański. Kurier Armii Krajowej, redaktor Radia Wolna Europa, polityk*, red. P. Machcewicz, R. Habielski, Wrocław–Warszawa 2011.

² J. Nowak, *Kurier z Warszawy*, Londyn 1978, wyd. krajowe 1989; J. Nowak (Z. Jeziorański), *Wojna w eterze. Wspomnienia*, t. I: 1948–1956, Londyn 1986; *idem*, *Polska z oddali. Wojna w eterze – wspomnienia*, t. II: 1956–1976, Londyn 1988; oba tomy zebrane w publikacji pt. *Wojna w eterze*, Kraków 2005; teksty wystąpięń przed mikrofonem Radia Wolna Europa zob. *idem*, *Polska droga ku wolności. 1952–1973*, przedmowa A. Ciołkosz, Londyn 1974; *J. Nowak-Jeziorański. Biografia opowiadana*, wybór cytatów i red. M. Palka, M. Urbanek, Wrocław 2014.

³ Dokumentacja cyklu audycji *Świadkowie historii* znajduje się w archiwum J. Nowaka-Jeziorańskiego w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: ZNIO, AJN), BBC 1948–1961. *Świadkowie historii i inne skrypty*, sygn. 1/99/1–1/99/6.

⁴ *National Committee for Free Europe Inc. Memorandum on Organization and Operations*, 25 July 1949, ZNIO, AJN, sygn. 2/99/1; A. Puddington, *Rozgłośnię wolności. Tryumf Radia*

w ramach RWE działały redakcje: czechosłowacka, węgierska, rumuńska i bułgarska.

Nowak nie został dyrektorem stacji nowojorskiej, stanowisko to powierzono Lesławowi Bodeńskiemu⁵, a następnie Stanisławowi Strzetelskiemu. W grudniu 1951 roku objął natomiast kierownictwo Głosu Wolnej Polski w Monachium. Rozgłośnia rozpoczęła emisję 3 maja 1952 roku. Po trzech latach zarządzał obiema połączonymi redakcjami, nowojorską i monachijską, które w maju 1958 roku przyjęły nazwę Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa. Na stanowisku dyrektora pozostał do końca 1975 roku.

W ciągu tych lat Radio zdobyło pozycję dowodzącą, że żelazna kurtyna nie jest dźwiękoszczelna. Rezultaty jego działalności dowodziły, że potrafiło sprostać celom stawianym sobie przez założycieli oraz zatrudnionych w nim emigrantów, w tym Nowaka⁶. Rozgłośnia przeciwdziałała sowietywizacji oraz zakorzenianiu się ideologii i praktyki komunizmu, osłabiała skutki odcięcia Europy Wschodniej od Zachodu, pomagała zachować pamięć o przeszłości wolnej od ideologicznej deformacji, chronić tożsamość narodową. Dawała słuchaczom nadzieję, że stan, w którym się znaleźli wbrew swej woli, nie będzie trwał wiecznie.

Na program Rozgłośni składały się wszystkie gatunki ówczesnej radiofonii, tj. serwisy informacyjne, publicystyka, komentarze, dyskusje, słuchowiska, muzyka, o pełnej gamie tematycznej. Radio poświęcało uwagę zagadnieniom politycznym i gospodarczym, sprawom międzynarodowym, religii, kulturze i literaturze⁷ oraz przeszłości. Oferowało rozrywkę (muzykę, piosenkę, kabaret, sport), adresując audycje do szerokiego audytorium, w zasadzie całego potencjalnego spektrum słuchaczy. Integralną część stanowiły audycje kierowane do wybranych grup odbiorców – robotników, rolników, młodzieży, kobiet, inteligencji, działaczy komunistycznych.

Wolna Europa i Radia Swoboda w zimnej wojnie, przeł. A. Borzym, Toruń 2009, s. 34, 35; Z. Nagórski Jr., *Kim są ludzie kierujący Komitetem Wolnej Europy*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (dalej: DPDŻ) 1951, nr 236, 3 października, s. 2, 3; *idem*, *Komitet Wolnej Europy aparatem politycznego działania uchodźców*, DPDŻ 1951, nr 237, 4 października, s. 2, 3.

⁵ O okolicznościach obsady stanowiska dyrektora Radia w Nowym Jorku: T. Pawłowicz, *Obraz pokolenia*, Kraków 1999, s. 144; zob. L. Bodeński, *Jak powstało Radio Wolna Europa? Osobiste wspomnienie (1950–1951)*, ZNIO, AJN, sygn. 2/99/1.

⁶ Zob. m.in. A. Puddington, *op. cit.*; A. Ross Johnson, *Radio Wolna Europa i Radio Swoboda. Lata CIA i późniejsze*, przeł. A. Borzym, posłowie R. Habielski, Wrocław 2014; J. Tyszkiewicz, *Rozbijanie monolitu. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Polski 1945–1988*, Warszawa 2015.

⁷ Zob. K. W. Tatarowski, *Literatura i pisarze w programie Rozgłośni Polskiej Radio Wolna Europa*, Kraków 2005.

z nich mieszkała w Londynie, centrum powojennej emigracji, co nie znaczy, że wszyscy wyznawali te same poglądy oraz mieli ten sam stosunek do Radia i prowadzonej przez nie polityki. Niemniej jednak ich współpraca z Rozgłośnią była niezbędna, gdyż zapewniała obecność przed mikrofonem publicystów, działaczy politycznych, byłych wojskowych, prozaików, poetów, teatrologów i krytyków literackich oraz świadków i uczestników wydarzeń, skazanych w Polsce Ludowej na nieistnienie, będących dla młodszej generacji słuchaczy postaciami owianymi legendą.

W 1972 roku, czyli po 20 latach działania Radia, Nowak szacował, że przez studia Rozgłośni „przesunęło się” 3 tys. osób⁵⁰. Znajdowali się wśród nich, na dość wyjątkowych prawach, Adam Ciołkosz i Aleksander Bregman, którzy zawdzięczali swoją pozycję umiejętnościom, zainteresowaniom i poglądom. Wzbogacając i uatrakcyjniając program, stawali się zarazem beneficjentami swojej obecności w Radiu.

JAN NOWAK – ADAM CIOŁKOSZ

Początek znajomości Nowaka z Adamem Ciołkoszem (1901–1978) przypada na okres wojny. Po raz pierwszy spotkali się w Londynie w 1944 roku, kiedy Nowak w czasie siedmiomiesięcznego pobytu w stolicy Wielkiej Brytanii przeprowadzał rozmowy z członkami rządu i najważniejszymi politykami przed swoją powrotną wyprawą do kraju⁵¹. Przyszły dyrektor sekcji polskiej RWE usłyszał o Ciołkoszu już na początku lat trzydziestych w Warszawie, podczas protestów przeciw aresztowaniom posłów Centrolewu⁵².

Na kolejną ich znajomość bezpośrednio po wojnie wpływ wywarło z pewnością przywiezienie przez Nowaka do Londynu po powstaniu warszawskim mikrofilmu z pracą Zygmunta Zaremby *Powstanie sierpniowe*. Ukazała się ona w redagowanym przez Ciołkosza „Robotniku Polskim w Wielkiej Brytanii”, a później jako samodzielna broszura⁵³.

⁵⁰ J. Nowak-Jeziorański, *Dwudziestolecie [w:] Polska droga...*, s. 195.

⁵¹ J. Nowak-Jeziorański, *Kurier z Warszawy*, Warszawa–Kraków 1989, s. 212.

⁵² J. Nowak-Jeziorański, *Testament Adama Ciołkosza [w:] idem, W poszukiwaniu nadziei*, Warszawa 1993, s. 101.

⁵³ J. Nowak-Jeziorański, *Kurier z Warszawy*, s. 378; druk w: „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” (*Powstanie sierpniowe [Korespondencja własna z Kraju]*) 1945, nr 6, 31 marca; nr 7, 14 kwietnia; nr 8–9, 15 kwietnia–1 maja; nr 10, 15 maja; a także w nowojorskim „Robotniku Polskim” (1945, nr 18–25). W formie broszurowej rzecz ukazała się w 1946 roku w Londynie pod szyldem PPS-u, po latach, dzięki staraniom Ciołkosza, została przedrukowana w kraju w drugim obiegu (ze wstępem Władysława Bartoszewskiego, „Nadzieja”, Warszawa 1985), a następnie, wraz z wojennymi artykułami Zaremby, ponownie w 1990 (wybór tekstów i oprac. M. M. Drozdowski, O. Zaremba-Blatonowa, „Rytm”, Warszawa) oraz 2010 roku (*Żeby*

Wiosną 1945 roku Nowak opublikował w „Robotniku” artykuł poświęcony czasom wojny, będący komentarzem do sytuacji, w jakiej znalazła się Polska⁵⁴. Kontakt korespondencyjny został nawiązany, jak wynika z zachowanych listów, przez Nowaka w październiku 1946 roku. Systematyczna wymiana listów trwała od 1952 do końca 1975 roku, czyli od momentu objęcia przez Nowaka dyirekcji w Monachium do jego ustąpienia. Zachowane teksty audycji wskazują, że początek współpracy Ciołkosza z Rozgłośnią przypadł prawdopodobnie na jesień 1952 roku. Nie można wykluczyć, że pierwszym wystąpieniem był komentarz poświęcony wyborom do sejmu w październiku tego roku⁵⁵.

Rozpoczynając współpracę z Rozgłośnią, Ciołkosz miał już pewne doświadczenia radiowe. W początkowym okresie wojny koordynował współpracę PPS-u z Polskim Radiem we Francji, przed którego mikrofonami występował, później w Wielkiej Brytanii, z Radiem Polskim. We wrześniu 1940 roku rząd gen. Sikorskiego podjął decyzję o uruchomieniu cyklu audycji dla robotników i rolników w kraju, przygotowywanych przy udziale Ciołkosza⁵⁶.

Współpracował także z Głosem Ameryki i sekcją polską BBC, przemawiając m.in. z okazji święta 1 Maja⁵⁷.

Jego obecność w RWE nie wydawała się niczym zaskakującym, można powiedzieć, że odpowiadała oczekiwaniom kierowanym pod adresem współpracowników Radia. Od lat dwudziestych był uczestnikiem życia politycznego, posłem na sejm (w latach 1928–1930; ponownie został wybrany w 1930 roku, ale pozbawiono go mandatu), więźniem politycznym. Dzięki zaangażowaniu i bezkompromisowości wyrobił sobie opinię polityka broniącego interesów robotników i działającego w ich imieniu.

chociaż świat wiedział, oprac. O. Błatonowa, A. K. Kunert). Tekst przełożono na język włoski (*La verità sull'insurrezione di Varsavia nel 1944*, Roma 1946), francuski (*La commune de Varsovie. Trahie par Staline massacrée par Hitler*, Paris 1947) i angielski (*The Warsaw Commune. Betrayed by Stalin, Massacred by Hitler*, London 1997).

⁵⁴ J. Nowak, *Za fasadą*, „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” 1945, nr 8/9, 15 kwietnia–1 maja, s. 3.

⁵⁵ Tekst komentarza z 24 października 1952 roku, Studium Polski Podziemnej (dalej: SPP), Archiwum Adama Ciołkosza (dalej: AAC), sygn. 133/27.

⁵⁶ List S. Strońskiego do J. Stańczyka z 16 września 1940 roku, SPP, AAC, sygn. 133/208; program *Radiowej skrzynki robotniczej i chłopskiej*, SPP, AAC, sygn. 133/208; wykaz audycji z udziałem Ciołkosza, SPP, AAC, sygn. 133/208; teksty wystąpień Ciołkosza z okresu wojny SPP, AAC, sygn. 133/18–23.

⁵⁷ Tekst przemówienia z 1 maja 1948 r., DPDŻ 1948, nr 105, 3 maja, s. 4; teksty przemówień radiowych z okazji 1 Maja w BBC i RWE, SPP, AAC, sygn. 133/17.

**1 Jan Nowak (dalej: JN) do Adama Ciołkosza (dalej: AC),
dotyczy: pogadanki o brytyjskich związkach zawodowych**

Monachium, 29 sierpnia 1952 roku
W. Pan Dr Adam Ciołkosz
9, Balmuir Gardens
London S. W. 15

Wielce Szanowny Panie Prezesie!

W związku z obradami TUC¹ pozwalam sobie zwrócić się do Pana z uprzejmym zapytaniem, czy zechciałby Pan napisać dla nas pogadankę na marginesie obecnych obrad, poświęconą brytyjskim związkom zawodowym. O ile wyrazi Pan swoją zgodę, pragnęlibyśmy nadać tę pogadankę z wymienieniem imienia i nazwiska Pana Prezesa.

W połowie przyszłego tygodnia przyjadę na kilka dni do Londynu i chciałbym bardzo skorzystać z tej okazji, by złożyć Państwu uszanowanie i przedyskutować pewne moje projekty programowe.

Łączę wyrazy prawdziwego szacunku i poważania
Jan Nowak

¹ Założony w 1868 roku Kongres Związków Zawodowych (TUC) stanowił reprezentację brytyjskich związków zawodowych, które zachowywały autonomię i odrębność organizacyjną. W 1945 roku TUC był współzałożycielem Światowej Federacji Związków Zawodowych. Wystąpił z niej w 1949 roku i został członkiem założycielem Międzynarodowej Konfederacji Wolnych Związków Zawodowych.

2 **JN do Lidii i Adama Ciołkoszów (dalej: LAC),
dotyczy: pogadanki Adama Ciołkosza**

Monachium, 22 września 1952 roku
W. Pan Dr Adam Ciołkosz
9, Balmuir Gardens
London S. W. 15

Szanowni Państwo!

Nawiązując do naszej rozmowy w Londynie, pozwalam sobie przypomnieć moje propozycje:

1. Zebranie cytatów z Marksa i Engelsa, zawierających charakterystykę Rosji.
2. Dostarczenie nam materiałów wykazujących przeinaczenia w pismach Marksa i Engelsa, dokonane przez komunistów.
3. Napisanie pogadanki na marginesie Kongresu Partii Pracy – podobnej do doskonałego komentarza na temat Brytyjskich Związków Zawodowych.

Mam nadzieję, że w najbliższym czasie będę mógł powrócić do projektowanego cyklu wykładów czy też dyskusji, opartych na skryptach „Wszechnicy Radiowej” i wyjaśniających prawdę o historii ruchu robotniczego.

Chciałbym również – przy odpowiedniej okazji – zaproponować Panu Prezesowi nagranie przemówienia do naszego programu pt. *Polscy przywódcy na obczyźnie*¹.

Bardzo miło wspominać wieczór spędzony u Państwa w czasie mojej bytności w Londynie. Przypuszczam, że w końcu października uda mi się znów przyjechać na kilka dni i wówczas pozwolę sobie skomunikować się z Państwem dla omówienia dalszych ewentualnych projektów programowych.

Łączę uprzejme ukłony w imieniu nas obojga
Jan Nowak

¹ *Przywódcy na emigracji*. Pełny tytuł audycji brzmi: *Przywódcy na emigracji przemawiają do Kraju* (wersja ang. *Leaders in Exile*). Była ona emitowana w latach 1952–1959 raz w tygodniu. Zapraszano do niej m.in. dowódców Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie oraz Armii Krajowej, np. Władysława Andersa, Tadeusza Bora-Komorowskiego, Stanisława Maczka, Stanisława Sosabowskiego, Kazimierza Sosnkowskiego, Tadeusza Pełczyńskiego. Podczas ostatniej audycji w miesiącu przemawiali przywódcy Polonii amerykańskiej i politycy emigracyjni przebywający w USA. Więcej zob. L. Gawlikowski, *Pracownicy Radia Wolna Europa. Biografie zwykłe i niezwykłe*, Warszawa 2015, s. 821.

**76 JN do AB, dotyczy: zakończenia cyklu audycji
*Rozmowy z przyjaciółmi***

Monachium, 13 kwietnia 1957 roku
W. Pan Aleksander Bregman
32, Uxendon Hill
Wembley, Middlesex

Drogi Panie Olku,

akceptuję projekt dwóch pogadanek dziesięciminutowych (Dalton i *Lost Opportunity*¹).

Wydaje mi się, że cykl *Rozmowy z przyjaciółmi*² już dobiegł naturalnego końca swego żywota. Jeżeli nadarzy się jakaś specjalna okazja, możemy, oczywiście, zawsze do tego cyklu powrócić.

Łączę serdeczny uścisk dłoni
Jan Nowak

¹ A. Cretzianu, *The Lost Opportunity (On Romania and the Balkans, 1939–1945)*, London 1957.

² Ostatni odcinek wyemitowano w 1958 roku.

**77 AB do JN, dotyczy: książek omawianych w audycjach
Aleksandra Bregmana**

26 kwietnia 1957 roku

Drogi Panie Janku,

w załączeniu przesyłam omówienie książki Cretzianu. Do książki Daltona zabieram się niebawem.

Wczoraj ukazały się w formie książkowej głośne odczyty Gaitskella w Harvardzie, w których – jak Panu wiadomo – wypowiadał się za pasem neutralnym i bardzo mocno za granicą Odry i Nysy¹. Czy nie sądzi Pan,

że warto z okazji wydania książkowego powrócić do akcji Gaitskella – wygodna okazja obszerniejszego przytoczenia jego wywodów? Jeśli Pan reflektuje, proszę o parę słów.

Dostałem *advanced copy*² jeszcze jednej książki węgierskiej, ale jeszcze nie wiem, co jest warta. Największy problem to znaleźć czas na czytanie i pisanie, zwłaszcza teraz, gdy intensywnie pracuję nad książką!

Dłoń serdecznie ściskam

Aleksander Bregman

- ¹ Hugh Gaitskell, polityk Partii Pracy, opowiadał się za utworzeniem w Europie Środkowej strefy neutralnej, tj. wolnej od wojskowych wpływów Stanów Zjednoczonych i Związku Sowieckiego. Zainteresowanie pomysłem okazywała „Kultura”, zob. J. Mieroszewski, *Analiza widma*, „Kultura” 1957, nr 3/113; *Polska leży między Rosją a Ameryką*, „Kultura” 1957, nr 7/117–8/118; *Wielki cień*, „Kultura” 1958, nr 3/125.
- ² H. Gaitskell, *The Challenge of Coexistence*, Cambridge 1957.

78 JN do AB, dotyczy: propozycji zatrudnienia Aleksandra Bregmana w biurze RWE w Nowym Jorku

Monachium, 2 maja 1957 roku

W. Pan Aleksander Bregman

32, Uxendon Hill

Wembley, Middlesex

Drogi Panie Olku!

Dziękuję Panu bardzo za list z 26 kwietnia i omówienie książki Cretzianu. Reflektuję chętnie na recenzję o książce Gaitskella, o której już sły-
szałem.

Ponieważ, jak rozumiem, Free Europe Press dotychczas nie wysunął pod Pana adresem żadnej konkretnej propozycji, więc chciałbym Panu zakomunikować, że od dawna już noszę się z zamiarem zaproponowania Panu stanowiska zastępcy kierownika desku polskiego w Nowym Jorku. Wiąże się z tym nadzór i kierownictwo redakcyjne wszystkich naszych komentarzy międzynarodowych. Wydaje mi się, że oferta ta powinna Pana zainteresować. Po pierwsze – wynagrodzenie związane z tym stanowiskiem jest dosyć wysokie, nawet jak na stosunki amerykańskie, wynosi bowiem blisko 600 dolarów miesięcznie. Po drugie – jest ono niemal idealną odskocznią do nawiązania szerokich kontaktów politycznych i dziennikarskich i przedostania się na łamy prasy amerykańskiej.

Pod tym względem nie można nawet porównywać możliwości londyńskich z amerykańskimi. W samym Komitecie napotkałby Pan na Amerykanów blisko związanych z takimi koncernami prasowymi, jak „Time and Life”¹, „New York Times”, „Christian Science Monitor”², i wielkimi stacjami radiowymi: SBC³, CBS⁴ etc.

Zdaję sobie sprawę, że dla szczęśliwego posiadacza domku w Londynie powzięcie takiej decyzji, z którą byłoby związane przeniesienie z całą rodziną do Stanów Zjednoczonych – nie byłoby łatwe. Niemniej jednak z każdą możliwością awansu związane są w życiu pewne ryzyka i konieczność wydobycia się z jakiegoś „rowka”. Nie mam najmniejszych wątpliwości, że Ameryka dałaby Panu wielkie możliwości awansu życiowego. Pańskie przeniesienie się na tamten teren byłoby również ważne ze względów ogólnych, gdyż w tamtejszym polskim światku emigracyjnym panuje przeraźliwe bezrybie.

Etat zastępcy kierownika w Nowym Jorku jest wolny i oferta moja ma charakter konkretny i natychmiastowy. Sprowadzenie Pana z rodziną do Stanów Zjednoczonych i *clearance*⁵ zabrałyby oczywiście parę miesięcy.

Na zakończenie dodam, że od niedawna wszyscy stali członkowie personelu RWE w Nowym Jorku należą do potężnego zawodowego związku dziennikarzy amerykańskich. Wiążą się z tym bardzo duże przywileje i gwarancje. W wypadku utracenia posady związek musi wyszukać swemu członkowi inną pracę, a w międzyczasie wypłaca mu znaczny zasiłek.

Będę Panu bardzo wdzięczny za odpowiedź, którą będę oczywiście traktował bardzo poufnie, prosząc również o całkowitą wzajemność.

Łączę serdeczny uścisk dłoni, dla Pani ukłony

Jan Nowak

- ¹ „Time”, amerykański tygodnik społeczno-polityczny założony w 1923 roku; „Life”, amerykańskie czasopismo wydawane od 1883 roku. Oba magazyny przez długi czas miały tego samego wydawcę – Henry’ego Robinsona Luce’a. Time and Life było firmą wydającą m.in. oba pisma.
- ² „Christian Science Monitor”, dziennik amerykański założony w 1908 roku w Bostonie przez Mary Baker Eddy, założycielkę Church of Christ, Scientist.
- ³ Prawdopodobnie mowa o rozgłośni radiowej Southern Baptist Convention.
- ⁴ CBS, Columbia Broadcasting System, koncern radiowy założony w 1928 roku w Nowym Jorku.
- ⁵ *Clearance* (ang.), w tym wypadku: sprawdzenie, przeświadczenie.

127 JN do AB, dotyczy: sprawy informacji na temat Artura Rubinsteina nadanej przez RWE i powielonej przez inne media

Monachium, 21 stycznia 1961 roku
W. Pan Aleksander Bregman
15, Fitzgeorge Avenue
London W. 14

Drogi Panie Olku,

nawiązując do naszej dzisiejszej rozmowy telefonicznej, przesyłam tekst naszego sprostowania wiadomości o Rubinsteinie i będę Panu bardzo zobowiązany, jeśli zechce go Pan wykorzystać¹.

Zależy mi również bardzo na pośpiechu. Czy mógłby Pan to uczynić zaraz po otrzymaniu tego listu?

Z góry dziękuję i łączę serdeczny uścisk dłoni
Jan Nowak

¹ Mowa o nadanej przez Radio informacji o szykanach władz PRL-u wobec Artura Rubinsteina. Podstawą miała być odmowa zasiadania w jury Konkursu im. Czajkowskiego. Rubinstein zażądał od sekcji polskiej RWE sprostowania wiadomości po rozgłosie, jaki sprawa zyskała na skutek powtarzania tej informacji w innych mediach, również w „Dzienniku” (*Rubinstein nie dostał wizy do Polski*, DPDŻ 1960, 21 grudnia, s. 1). Więcej na ten temat: J. Nowak, *Wojna w eterze*, s. 474, 475.

128 JN do AB, dotyczy: sprawy granicy na Odrze i Nysie w kampanii wyborczej w Stanach Zjednoczonych i sytuacji w Polskim Instytucie Naukowym w Ameryce

ŚCIŚLE POUFNE
Monachium, 25 lutego 1961 roku
W. Pan Aleksander Bregman
Londyn

Drogi Panie Olku,

dziękuję Panu bardzo za list otrzymany po powrocie ze Stanów. I ja również żałowałem, że na skutek strajku linii lotniczych musiałem lecieć Lufthansą wprost do Monachium.

Stoimy w obliczu nowych cięć budżetowych, które wprawdzie nie mają podkładu politycznego, ale są niezmiernie dotkliwie. Zmusza mnie to z przykrością do wycofania mojej oferty wprowadzenia Pana do Monachium. Gdyby Pan natomiast znalazł się tu po drodze, choćby na dwa dni, zrobię wszystko, aby Pan mógł jak najwięcej w ciągu tego czasu zarobić. Prosiłbym tylko, aby Pan uprzednio podał datę przyjazdu.

Rząd niemiecki, zaniepokojony wypowiedziami przedwyborczymi Nixona i Kennedy'ego, rozpoczął podziemną, lecz intensywną kampanię przeciwdziałania tendencjom nieoficjalnego uznania Odry i Nysy – zwłaszcza w Ameryce¹. To ma być przede wszystkim celem tzw. *Aktion Brücke*² i ten temat wysunął się na czoło w dyskusjach grupy parlamentarzystów z Bonn, którzy przyjechali do Waszyngtonu razem z [Heinrichem von] Brentano. Najważniejszy jest jednak fakt, że rząd niemiecki wyasygnował sumę 2 mln marek kierownictwu Bu [...] vertriebene na kampanię w prasie i w radiu amerykańskim na [...] ich roszczeń terytorialnych na Wschodzie. Wiadomość ta, której dokładność sprawdziłem w sposób nieulegający żadnej wątpliwości, jest wręcz sensacyjna. Dotychczas bowiem rząd w Bonn wykazywał w tej sprawie ogromną ostrożność, ograniczając się do stwierdzeń, że sprawa granic powinna odczekać do czasu za [sic!] pokojowego. Po raz pierwszy udzielone został [sic!] i moralne najbardziej skrajnym i szowinisty kim [sic!], których pretensje wykraczają daleko [...].

Pierwszą jaskółką tej akcji był artykuł we wpływowym piśmie amerykańskim „New Leader” [...] po linii postulatów niemieckich.

Wydaje mi się, że sprawie tej nal[eży] [...] szy rozgłos. Informuję o niej równocześnie [...], aby Pan kilka dni odczekał, jeżeli nie ogł [...], to sugeruję, aby sprawą zajął się „Dziennik”.

Jak już Pan wie, uwaga polskich nowojorczyków zaprzątnięta była niemal całkowicie konfliktem w Instytucie Naukowym³. Moim zdaniem sprawa jest złożona i ma kilka różnych aspektów. Tzw. *cultural exchanges*⁴ stanowią jeden ze środków utrzymywania kontaktów ze społeczeństwem w kraju i należy sobie życzyć jak najszerzego rozwinięcia tej akcji. Wymiana kulturalna musi być jednak prowadzona w drodze rokowań i współpracy z przedstawicielami reżimu. Obie strony widzą w niej swoje korzyści. Jest rzeczą ważną, by z punktu widzenia strony zachodniej korzyści przeważały nad stratami. Jeżeli negocjacje prowadzą rządy zachodnie, fundacje itp. – rozmawiają ze sobą równy z równym. Mam największe wątpliwości, czy

tego rodzaju rokowania powinni i mogą skutecznie prowadzić emigranci w rodzaju p. Stanisława Strzetelskiego. Osobiście jestem przekonany, że w ostatecznym rezultacie partia wyjdzie z tych negocjacji jako jedyny beneficjent, obdzierając drugą stronę ze skóry.

Dochodzi do tego aspekt natury personalnej. Ani p. Stanisław Strzetelski, którego znam dobrze z czasów, kiedy pracował w Radiu⁵, ani tym bardziej p. Roman Michałowski⁶ do tego rodzaju roboty zupełnie się nie nadają. Pierwszy jest oportunistą, człowiekiem miękkim, szukającym przede wszystkim własnego prestiżu i znaczenia, wreszcie bardzo nieoljalnym wobec swych zwierzchników – w tym wypadku wobec prof. [Oskara] Haleckiego⁷. Drugi jest wywiadowcą niskiego szczebla i obawiać się należy, że przy jego udziale „wymiana kulturalna” stanie się zwykłą przykrywką akcji o zupełnie innym charakterze.

Pieniądze na tę działalność nie pochodzą z Komitetu, lecz wprost z rządu. Jest aktem rażącej nieoljalności ze strony p. Stanisława Strzetelskiego, że odmawia ujawnienia zarządowi Instytutu [...], z których czerpie środki finansowe. Przecież akcją tę firmował zarówno Instytut, jak też imiennie prof. Halecki oraz inni członkowie zarządu.

Niestety, przeciwnicy p. Stanisława Strzetelskiego zajmują często stanowisko zbyt skrajne, z którego mogłoby wynikać, że odrzucają w ogóle wymianę kulturalną oraz prywatne kontakty z urzędnikami i działaczami PAN-u⁸. Sprawa jest złożona i wymaga oględnego i wszechstronnego omówienia. Niestety, w czasie podróży nie czytałem „Dziennika” i nie orientuję się, jakie Panowie zajmują stanowisko.

Niniejszy list proszę traktować bardzo poufnie. Nie chcę i nie mogę publicznie mieszać się w te sprawy. Mam dosyć własnych trudności i kłopotów.

Łączę serdeczny uścisk dłoni
Jan Nowak

¹ Sprawa ta była wcześniej przedmiotem artykułu redakcyjnego w „Dzienniku”; *Choć rząd Adenauera próbuje bagatelizować „mowę wyborczą”, Niemcy zaalarmowani słowami Nixona*, DPDŻ 1960, nr 255, 25 października, s. 1, 4.

² Mowa o wspieranej przez Heinricha von Brentano, polityka Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej, ówczesnego ministra spraw zagranicznych RFN-u, koncepcji uczynienia z Niemiec „pomostu” między Wschodem a Zachodem.

³ Polski Instytut Naukowy w Ameryce został założony w 1942 roku w Nowym Jorku (szerzej: B. Nowożycki, *Działalność Polskiego Instytutu Naukowego w latach 1942–1989*, „Archiwum Emigracji” 2011, z. 1–2, s. 267–288). Konflikt, o którym mowa w liście, spowodowany był podróżą dyrektora Instytutu, Stanisława Strzetelskiego, do Polski. W 1960 roku Instytut otrzymał od Alfreda Jurzykowskiego, polskiego biznesmena ze Stanów Zjednoczonych,

Spis treści

Radio i listy. Jan Nowak-Jeziorański, Adam Ciołkosz, Aleksander Bregman	5
Nota edytorska	53
Jan Nowak-Jeziorański, Adam Ciołkosz, <i>Listy 1952–1975</i>	55
Jan Nowak-Jeziorański, Aleksander Bregman, <i>Listy 1952–1967</i>	339
Indeks nazwisk	621